

ARCHAEOLOGIAI KIRÁNDULÁS
ABAÚJ ÉS SÁROS VÁRMEGYÉBE.

HENSZLMANN IMRÉTÓL.

I.

Osztrópataki régiségek. *)

Osztrópataka, tótul *Osztrovian*, kis falucska Sáros megyében, másfél órányi távolságra Eperjes, fél órányi távolságra Kis-Szeben városoktól. Előbb a Péchy család, jelenleg Bánó József birtoka.

A falu a Torisza vagy Tarcza partján mintegy 35 lábra emelkedő magaslaton fekszik, s e fekvése szembetűnőleg hasonlít a régi római vécsi telepítvényhez Erdélyben, hol a Tarcza helyét a Maros pótolja, melynek hasonló partján hasonló magaslat emelkedik, hátán tartván mintegy 162 lépésnyi hosszú és 85 lépésnyi széles kiemelkedése által még igen jól megismerhető, római álló tábornak, vagy castrum-ot. Mindkét magaslat nyugati oldalán magasabb dombok emelkednek, úgy, hogy az egész vidék, valamint határa, úgy azok közt foglalt térre nézve is bájosnak és nagytapintattal lakhelyül választottnak mondható.

Az osztrópataki magaslatot jelenleg mély vízmosás választja ketté, melynek északi részén felette érdekes és fém-értékére nézve is két ízben igen becses régiséget találtak.

Az első lelemény történt 1790-ben, a második, az elsőől néhány lépésnyi távolságra 1865-ki április 22-kén; az előbbi történetesen, az utóbbi szándékosan megkezdett, jó tapintattal folytatott, és fényes sikerrel koszorúzott ásatás folytán, melyet Bánó József, a helység mostani birtokosa, intézett és vezetett. Kiküldetvén az újabban talált tárgyak vizsgálatára a M. T. Akad. archaeologiai bizottmánya által, f. é. május 25-én érkeztem meg a helyszínére, hol mindjárt a lelt régiségek másolatához fogtam, és utóbb Bánó Józseffel és Herfurttal, eperjesi lyceumi tanárral, a jövő nap teendőiről tanácskoztam. Miután föld-fúróval a két lelhely táját megvizsgáltuk, és semmi különös nyomra nem akadunk, elhatároztuk, hogy a magaslat szélén, egész északi részének kiterjedésében, mély árkot húzunk, és mélyebbre le csak ott ásatunk, hol az árokban netalán hordott földre akadunk, mely annak jeleül szolgálna, hogy e hordott föld valamely már itt régenten kiásott üregnek betöltésére használtatott. Másnap tehát az árkot három, egész négy láb mélységében húztunk 130 lábnyi kiterjedésben, és csak egyetlen egy helyen gondoltunk hordott földre ráismerni; itt tehát, mintegy két ölnyire lefelé a magaslatról, annak lejtő oldalán nagy gödröt ásattunk; de midőn itt sem sikerült régiségre akadni, és midőn az árok egyéb része csak a vidéknek kő nélküli agyagát mutatta, meggyőződünk arról, hogy a két feltalált lelhelynél itt több műemlék nem létezik, miért is a további ásatással felhagytunk.

Az 1790-ik évben lelt tárgyak nagy része a bécsi császári régiség-tárba jutott; s egyikét az intézet néhai igazgatója Arneth József következőleg írja le „Die antiken

*) Olvastatott a Magy. Tud. Akad. június és július havi két ülésében.

Gold- und Silbermonumente des Kais. Kön. Münz- und Antikenkabinetes,“ című 1850-ben megjelent munkájában:

Arany tárgyak, leírva a 30, 31 és 32-ki lapon, másolva a G. IX. S. táblán.

„112-ik sz. Magas, sima, egészben szűk pohár. Súlya $75\frac{1}{2}$ arany. Találtatott 6 arany, két ezüst régiséggel és bronzból készült összetört három lábossal (tripos) együtt Osztrópatakán Sáros megyében 1790-ben.“

„113-ik sz. Nagy, kerekded, apróbb gyűrűkkel diszített násfa vagy nyakgyűrű (torques), mely közepén vas tüvel záratik. Súlya 168 arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben.“

„114-ik sz. Csat (fibula), peczke hiányzik. Súlya $13\frac{1}{4}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben.“

„115-ik sz. Széles, diszített, peczek nélküli csat (fibula). Súlya $9\frac{3}{4}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben.“

„116-ik sz. Apróbb gyűrűkkel diszített karperecz (armilla, bracelet). Súlya $54\frac{3}{4}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben.“

„117-ik sz. Pompás, három rétegű onyx, aranyba foglalva, négy lefüggő lánczczal, melyeknek egyike letört. Súlya $23\frac{11}{16}$ arany. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben.“

A hatodik tárgyat, melyet fentebb említett, Arneth nem írja le, mivel ez talán a császári régiségi tárba nem jutott.

Az ezüst tárgyak leírva a 60, 78 és 79-ik lapon, másolva a S. III., S. III. a és a G. IX. S. táblán.

„4-ik sz. Mély kerekded csésze, melyen (domboru testén), griff szarvast terít földre. A két harczoló állat oldalán egy-egy álarcz: az egyik szakálos, tölgylevél (quercus ilex) koszorúval koronázott Bachus- vagy Silváné, előtte kerti kés? a másik talán Ariadneé, az utóbbi szintén diademával van ellátva. Az álarcz mögött egy-egy oltár, melyen fenyőtoboz, füge és alma közt látható. A csésze ellenkező része közepén párducz lovat támad tölgyfa alatt, az előbbihez hasonló két álarcz közt. A csésze két fülén szakálos, borostyánnal koszorúzott Bachus-álarcz, mely alatt két párducz látható, felfordult gyümölcskosár mellett, a kasból szőlőfürtök esnek ki. A fül széle négy, bacchusi szertartásra utaló hatyufőbe végződik. A domborművek sok helyén aranyozásnak nyoma látszik. Az edény hátsó részének férfi-álarcza különös főveggel van ellátva, előtte két rovatu fáklya ég. E domborművek a legjobb görög kornak legszebb művei közé valók, és nem csodálhatjuk eléggé az emberi fejek nemes kifejezését, nyugodt felfogását, az állatok jeles elrendezését és bevégezését. E csésze, a vert munkák (au repoussée) ne-továbbja, a művészetben valódi mintául szolgálhat. Súlya 3 mark $9\frac{5}{8}$ lat, átmérője $5\frac{5}{8}$ hüvelyk, magassága 3 hüvelyk. Minden füle $1\frac{3}{4}$ hüvelykre szökik ki a test fölött. Találtatott Osztrópatakán 1790-ben.“

„88-ik sz. Az épen leirt csészének alja, szélén környezve felfelé álló négy rovatkás sorral (Zackenreihe, vagyis inkább levélsorral), melynek ketteje letört. Közepén kerekded, bemélyedett, aranyozott dísz. Súlya két márk, átmérője $10\frac{1}{16}$ hüvelyk.“

„94-ik sz. Ezüst kanál. Súlya 3 lat. Találtatott Sáros megyében.“

Az Arneth által említett bronz- (vas) háromláb töredéke nem egyéb tábori széknél, egészen hasonló ama tábori székhöz, melyet a budai téglavető előtti sír mellett találtak, és melyet Rómer tagtársunk tavali archaeologiai közleményeinkben leirt. *)

*) Arch. Közl. IV. köt. II. füzet, 109. lap. „Legfeltünőbb, és mint nagy ritkaság tekinthető azon sella castrensis, mely a síron kívül, a bal alak lábainál találtatott.“ stb.

Ha a felhozott arany régiségek mindnyáját nem is lehet római eredetűnek mondanunk, mégis mindnyáján látszik a római művészetnek és technikának befolyása úgy, hogy azt egyenesen barbárnak vagy celtnek sem állíthatni. Másrészt az ezüst csészére nézve tökéletesen egyet kell értenünk Arnehtel, ki készítését a legjobb görög korba helyezi. Világos tehát, hogy itt messze Dakiának és Pannoniának római határaitól, oly helylyel van dolgunk, melybe a polgárosodott római világnak hatása elterjedt.

Az arany és ezüst tárgyak elásatásának idejét sem azoknak természete nem határozza közelebb, sem Arneht nem törekszik ezt magokból a tárgyak styljéből kifejtetni: mi, egyébiránt, annál kevésbbé sikerülhet, minél különbözőbb korszakból eredtek e régiségek; így például a csésze készítését az időszámításunkat megelőző IV-ik vagy III-ik századra kell tennünk, míg az arany tárgyak többsége öt vagy hat századdal későbbben készült. —

Sőt még a lelhely természete iránt sem vagyunk tisztában; ámbár igen valószínű, hogy ez előkelő és gazdag családhoz tartozó nőnek sírja volt, mi mellett szőlő valamint a női ékszerek gazdagsága, úgy a fegyverszerek általán távolléte. Nem tudjuk azt sem, találtak-e csontot az ékszerrel; mert a vidéken szemtanu többé nem él, és Bécsbe csak a drágaságokat vitték. E kérdést tehát minden tudakozásom daczára nem fejthetem meg, sőt arra sem felelhetek, vajjon mindent, a mit találtak, Bécsbe vittek-e, vagy maradt-e meg abból hazánkban is? A vidéken még ma is beszélnek az akkor felfedezett roppant kincsekről, például nagy arany tálakról, gyöngyökről és drágakövekről; de ezen hagyományi meséknek azért nem adhatunk hitelt, mert vannak e tájon olyanok is, kik a fentebb leírt nyakékszert és karpereczet két koronának nevezik, és állítják, hogy azt a bécsi császári kincstárban látták; holott Arneht táblái egészen mást mutatnak, és a tárgyak a császári régiségtárban őriztetnek.

Azonban elnézve minden mesés mondáról, a tárgyak magában is nevezetes arany és ezüst értékkel bírnak, minthogy összes súlyuk csaknem 346 aranyat, az ezüst pedig 5 márk $12\frac{3}{4}$ latot nyom.

Az új lelemény fém-becsére nézve nem mérkőzhetik ugyan a régibbel; azonban érdekességét két körülmény emeli, tudniillik biztosan meg tudjuk határozni a lelhely minőségét, és közelítőleg a kort is, melyben a tárgyak e helyen el lettek temetve, és fel vagyunk jogosítva e két pontot a régibb leleményre is átvinni.

Az ez évi április 22-kén talált arany tárgyak, melyeket két táblánkon látunk, a következők:

1. Eredetileg $5\frac{1}{2}$ hüvelyknyi átmérővel bíró *nyakgyűrű*, melynek két vége, nem mint a régebben talált hasonneműnél, vas tűvel, hanem kisebb arany gyűrűbe illő aranyhámmal egymásba van illesztve. Két végén a nagyobb nyílt gyűrűt kisebb párhuzamos gyűrűcskének veszik körül díszként, $1\frac{3}{4}$ hüvelyknyi kiterjedésben. A nagyobb gyűrű átmérője 1'''-nyi, a díszítő gyűrűcskéké $2\frac{1}{2}$ '''-nyi. Az ékszer oly ruganyos, hogy azt könnyen vastagabb vagy soványabb nyak köré fűzhetni. Súly 20 $\frac{3}{4}$ arany. *)

2. Ellyptikai (nagyobbik átmérőjében 3'' 1''', a kisebbikben 2'' 1'''-nyi) *karperecz*. Ezen ékszer vastagsága miatt kevesebbé ruganyos, mint az előbbi, teste egészen sima, 3'''-nyi vastag, de ezen vastagság két szabad vége felé nevezetesen növekszik. Súly 53 arany.

3. Nagyobb *új-gyűrű*. Alakja nem kerekded, mint közönségesen lenni szokott, hanem belülről ellyptikai, kívülről pedig nyolcz oldalú. Súly 3 $\frac{5}{16}$ arany.

4. Kisebb *új-gyűrű*, melynek alakja hasonlít az előbbihez, súly 1 $\frac{3}{4}$ aranyat tesz.

*) Ezen arany nyakkötő tökéletes hasonmását l. Worsaae „Daenemarks Vorzeit“ 44. lapján.
Rómer.

Ezen négy tárgy nem mutatja ugyan a régi római művészeti felfogásnak, de mutatja a római technikának befolyását. Az anyag, minden ötvözés (Legirung) nélküli, tiszta arany; az 1. és 2. számú öntöttnek, a két gyűrű nagyobb darabból kivágottnak tetszik, és azon nincsen semmi forrasztásnak (Löthung) nyoma.

5. Az ötödik darab a közönséges rómaiakhoz hasonló csat (fibula, broche); keresztágának egyik gombja elveszett, úgy szinte elveszett a vas peczek (Dorn) is; görbe hátán és alsó ágán filigrane-féle munka látszik, itt t. i. kimélyedett résbe apró gömböcskékből álló arany sodrony, kígyó vonalban, alkalmaztatott, s ezen kívül nagyobb golyócskák szegélyezik kétfelül a kimélyedt részt. A görbe hátat két filigrane gömböcskékből álló gyűrű választja el a fibula egyenes részeitől. A fibula súlya $8\frac{3}{16}$ arany.

6. Legnevezetesebb az arany tárgyak közt a többivel együtt talált római érem, mely egyik felül női mellképet mutat ily felirással:

HER ETRVSCILLA AVG

azaz: Herennia Etruscilla Augusta,

másfelül széken ülő nő, ki jobbjaival fátyolát emeli, baljában sceptrumot tart.

A körirat:

PVDICITIA AVG (ustae)

Herennia Etruscilla neje volt Cajus Messius Quintus Trajanus Decius császárnak, ki 249-től 251-ig Krisztus után uralkodott.

E szerint a sír, melyben ezen érem találtatott, régibb nem lehet a III-ik század közepénél, közelítőleg pedig azt a III-ik század második felébe tehetjük; mert későbbben a rómaiak lassankint kiszorítottatván északi tartományaikból, valószínűleg az azokhoz közel fekvő vidékekre összeköltetés és érintkezés is mindinkább-inkább megszűnt.

Nevezetes még, hogy ezen érem, mielőtt még a sírba lett volna temetve, át volt furva alkalmasint ékszerkénti felfűzése végett, és hogy az átturási lyukat későbbben arannyal beöntötték, és így kiegészítve tették le a sírba. Súlya $1\frac{1}{4}$ arany. *)

S így az ápril 22-kén talált arany tárgyak összes súlya 87 aranyat teszen.

Az ezüst tárgyak a következők:

7. 8. 9. 10. sz. Négy igen vékony törékeny és 11. sz. más az előbbiétől idomára nézve különböző ezüst lemez; a négy elsőn sajtolat alak és dísz, az ötödiken csak dísz látható. A dísz egyenlő az öt darabon. A sajtolat lemez alsó oldalán a rajz bemélyedve van, ez az ezüstnek sajátságos patinájával bír, a felső oldalon az alak és dísz kiemelkedik, vagyis, az alsó oldal homorú képe a felső oldal domború rajzának. Ezen felső oldal sokkal épebb az alsónál, mert erős aranyozása az alatta levő ezüst lemezt jobban megóvta a rozsdától. A nagyobb lemez alakjai kétfélék: vagy női mellkép, vagy sphinx, mindketteje nemes római felfogással előadva. Az alakokat egy vagy több soru, a latin I betűhöz hasonló dísz veszi körül, melynek külső oldalán kötél mintára tekert szegélyezés következik, ezt ismét az I-féle dísz-sor követi ott, hol a lemez az alatta levő szövethöz varrva volt, mely hozzávarrásra a lemezben előforduló, mindig páros lyuk mutat; a hol pedig e páros lyuk hiányzik, ott maga a lemez be van hajtván, hogy itt két hajtása közé fogadhassa az alatta levő szövetet.

A legnagyobb és legépebb lemez közepén (7. sz.) két egymás irányában megfordított sphinxet, és két női mellképet látunk, mely egymáshoz úgy áll mint a T betű két ága. A sphinx nem követi egészen az egyiptomi sphinx mintáját; mert ez utóbbi

*) E hat arany tárgy táblánkon eredeti nagyságában van másolva.

fekve ábrázoltatik, lemezünkön pedig valamennyi sphinx hátulsó lábán ül; az egyiptomi sphinx farkát előre görbíti és a testhez szorítja, lemezünk sphinxé azt nagy kerékben hátra hajtja. Más részt a lemez sphinxé megtartja fején az egyiptomi hagyományt, midőn a fő, egész alakzatában felveszi az egyiptomi jellemet, ellátva levén magasan álló füllel, a koponyát szorosan körülfogó főveggel, és, mint mai nap nevezzük, spanyol szakállal, mely utóbbi a férfi nemet jelenti. Az egyik női mellkép diadémával bír, mindkettejénél a hajviselet tökéletes római, még pedig a jobb korból való, úgy, hogy ezen lemezeket, ha még az arcz nemes és nagyszerű felfogását hozzá vesszük, régieknek kell tartanunk a többi, azokkal együtt talált tárgyaknál, vagy talán fenmaradt még régiek és jobb művészeti korból a sajtoló minta, melyet itt használtak.

A másik, egyik végén eltört és hiányos lemezt (8. sz.) csak egyetlen egy, szinte hátulsó lábán ülő sphinx díszíti, s itt mellkép nem fordul elő, de a sphinx nagyobb mérvben és még nemesebb alakban tűnik föl, mint a többi lemezen.

A következő két lemez csak töredék.

A 9-ik számun csak egy sphinx és egy mellkép látható, míg a

10-ik számun sphinxet épen nem veszünk észre: hanem van két női mellkép és egy igen különös alak, mely kakas-lábon járó szakállas fejet mutat; e fő, mint tetszik, phrygiai sapkával van fedve, mely hátul kígyóba végződik. Az egész hasonlít az antik vésett köveken, az úgynevezett *abraxasokon*, előforduló némely phantastikai alak-vegyülethez.

A legépebb (7. sz.) lemez idomát tekintve, abban oly czipő (*calceus*) részére ismerünk, mely a lábujjakat körülfogta; erre mutatnak: egész alakzata, a lábujjaknak megfelelő kidomborodása felfelé, azon páros lyuka és hajtása, mely által a szövethez és a talphoz volt erősítve; erre mutat végre azon körülmény, miszerint a hulla lábai tőszomszédságában fekvé találtatott.

A többi három darab mivoltát azért nehezebb meghatározni, mert egyikök sem jutott ránk ép állapotában; mindamellett, a munka ugyanazonossága után ítélve, azokat is czipő-részeknek tekinthetjük, s így

a 11-ik számú darabban oly szíj-díszre ismerhetünk, melynek vastagabb vége a talphoz volt illesztve; tulajdonképi szíj-része pedig a talpat, a láb háta mögött, kötötte a lábhoz. Meglehet, a halott életében soha sem viselte ezen czipőt, melynek ezüst lemeze alig vastagabb, erősebb a papír-lapnál; ezt legalább elhítteli velünk a többi tárgyak használat által el nem kopott állapota is, miből azt következtethetjük, hogy mindnyája ujdona úján tétetett le a sírba. *)

Lemezünkéhez hasonló sajtolt technikával készült bronzból az erdélyi museumnak azon nyíltok-borítéka, melyet Szamos-Újváron találtak, és mely szinte bőr- vagy más lágy szövetet vett körül; továbbá hasonló sajtolással készült azon lemez is, mely a budai téglapajták sírjában födöztetett fel, és melyet Rómer tagtársunk az 1864-ki *Archaeologiai Közleményekben* ismertetett. **)

Megemlíteném még, hogy az I betűhöz hasonló dísz nem mindenütt sorjában van elrakva, hanem több helyütt csak helypótlóként ponczczal (*Punczen*) a lemezbe van vésve, sőt a 10. számban, e dísz helyett, öt négy-águ csillag, vagy szegfő is fordul elő. A keretet képzi mindenütt a kötél-dísz. Aranymiveseink csodálják a lemezek aranyozását, nem értvén miképp tudták a rómaiak tűzben az oly feltűnőleg vékony lemezt aranyozni. Ma hasonló ara-

*) Ábráink az öt, fentebb leírt lemezt az eredetinek $\frac{3}{4}$ nagyságában adják.

**) *Arch. Közl.* IV. köt. II. füz. 107. l. „Minden kétségen kívül művészeti tekintetből legérdekesebb azon 1" 10"nyi átmérőjű *papírvékony*, s azért is törékeny ezüst lemezke, melyet a 3. ábra mutat“ stb.

nyozást csak a galvano-plastikai úton, melyet a rómaiak nem ismertek, lehetne létrehozni.

Találtatott továbbá (12-ik sz.) nagy fejű ezüst szögekkel kirakott elefánt-csont fésű, mely több darabból van szerkesztve; ez sem szolgált, mint fogainak ép állapotja mutatja, mindennapi használatra. *)

13. sz. Ezüst lemezekkel és szögekkel kirakott és ezüst füllel ellátott faveder, mely tizenhatszongácskából áll, felső átmérője mintegy 6"-nyi, alsója valamivel nagyobb, magassága 6" 10"-nyi. A felső és alsó lemezek mindegyike 1 1/2"-nyi széles, és a két lemez közt minden dongácskában négy-négy ezüst szögecske van beverve két sorban, még pedig egyedül díszítési czélból, mert a szög mit sem tart, mit sem erősít. A veder száját erősebb ezüst abroncs veszi körül, melyet hat pánt köt a felső lemezhez, két erősebb pántból emelkedik az edénynek díszes füle. A veder négy ezüst gombidomu lábon áll. Úgy tesz, mintha a vedernek soha sem volt volna feneke; különben nem magyarázható, miként maradhatott ránk mind a 18 dongácska tökéletes épségében, míg a fenéknek semmi legkisebb nyoma sem találtatott. A vörös-fenyű dongácskák ezen tökéletes épsége több mint másfél ezred után annál csodálatosabb, mivel a fának hasonló fenmaradását csak a száraz egyiptomi éghajlat- és földben ismerjük; sőt még csodálatosabb az, hogy a fa, mikor találták, nedves volt, mert a dongácskák czérnával összeköttetvén, a czérnaszálat, a mint a dongácskák inkább-inkább megszáradtak, időről időre jobban össze kellett húzni. Az épen fenmaradás más példányát mutatják ugyan az abrudbányai régi római bányákban talált viaszos táblák is, melyeken a puha fa szinte másfél évezredig megtartotta szövetét: azonban ezekre nézve meg kell jegyezni, hogy a fa be van húzva viasszal, és hogy azok száraz helyen feküdtek, s nem voltak kitéve, mint vedrünk, a föld nedvének.

A vederben három egymásba tett üvegcsészét találtak, a legnagyobbat és középsőt meglehetősen épségben, a legkisebbet sok apró darabra törve. A csak keveset irizáló üveg római gyártmány, és felületén a római üveg csészéknél szokásos benyomásokat is veszszük észre. **)

Ezen épen maradt vedren kívül eredetileg még két más veder vagy fa-edény tétetett le; mert az előbbi környékén nagyobb és kisebb ezüst pántot találtak, az előbbi nemnek tizennégy, az utóbbinak még több darabját, és ide s tova e pántok szögeihez még félig elenyészett fa maradvány ragadt. E pántok idomát 14-ik és 15-ik ábránk mutatja. ***)

Hihetőleg még kisebb ezüst edény is létezett eredetileg, mert ennek néhány lemezei is maradtak ránk. Nagyobb kiterjedésűek, számra 9. Ezek talán oly kisebb tálnak voltak részei, minőt a budai sírban is találtak. ****)

Végre az ezüst szerszám közé még két közönséges fibula töredékeit is kell számitanunk.

Bronz-szerszám kevés lett eltemetve, legalább csak egy, a mai juh-ollóhoz hasonló olló és hegyes késnek töredékeit találtak.

A csontvázból is csak kevés töredék maradt ránk, t. i. a homlok- és halantékcsontrésze, a medenceze igen kevés- a czombcsont és lábszár némely töredéke; mindamellett ezen töredékek vékony és gyenge volta inkább igen fiatal leányra mutat, s ezen

*) Táblánkon a fésű eredeti nagyságában van másolva, széles és keskeny oldaláról látva.

**) A veder táblánkon az eredetinek 3/8 nagyságában van másolva.

***) E két tárgyat eredetiének 3/4 nagyságában másolva közöljük.

****) Arch. Közl. IV. köt. II. füzet 108. l. „Ezen edénynek átmérője 9 1/2'', gyanítható magassága 3'', felső kereténél vastagabb; díszítménye középpontkörűli körökből áll, melyek fenékén, oldalán, kívül-belül láthatók.“ Az osztrópataki tálcaska feneke nem találtatott.

nemet az ékszer sokasága is elárulja. E csontmaradványon kívül találtak állat-csontot is, szokásba levén a holtal kedvencz állatait is eltemetni.

A talált tárgyak a mai part-tetőtől csaknem két ölnyi mélységben feküdtek következő renddel: kelet felé, hol az ásatás kezdődött, először is az arany éremre akadtak, és mindjárt szomszédságában a koponya-csont-töredékre, a koponya balján volt az ép veder, magába foglalva három egymásba tett üveg csészét, közelében pedig a nyakláncz, az arany és az ezüst két csat, jobb válla felé feküdt az olló-töredék, a két gyűrű a két kéz ujján, és valamivel tovább nyugat felé úgy, hogy azt a jobb karon viseltnek tehetjük föl, a karperecz és e mellett az állat-csont; végre az aranyozott díszes ezüst lemezek leginkább nyugat felé találtattak. A töredékes ezüst tárgyak a hulla bal oldalán s mintegy annak közép hosszán voltak elszórva. Nem voltam ugyan jelen a felfödözésen, és midőn a helyszínére érkeztem, csak üres gödröt találtam: azonban Bánó és Herfurt barátim az ásatásnál oly ügyességgel és szakismerettel működtek, hogy a tárgyak előadott fekvését semmiben meg nem változtatták a munka közben; sőt későbbben is az egyes részletet oly avatottan határozták, hogy adataikat egyenesen elfogadhattam.

Valamennyi lelt tárgyat számos kötötredék környezte és fedte, és épen ily, a part oldalán kinyúló, kődarab alkalmat szolgáltatott az ásatásra; mert e parton, az oda hordotton kívül kő nem fordul elő. E kődarab kisebb mérve miatt elűt a szokásos római sírok, nagyobb és rendszeren faragott köveitől, de mivel némelyikén még most is ragaszték-réteg látható, valószínű, hogy az egész sír hajdan falazva volt; ámbár az ásatás alkalmával azt egészen összeomlottnak találták.

E kérdést, hogyan juthattak a két ásatás alkalmával talált római, sőt görög tárgyak, e nagy mennyiségben, oly távol vidékre, hol, tudunkra, soha római telep nem létezett? e kérdést már Pulszky Ferencz, tagtársunk, fejtette meg azon „a vörösvágási nemes opálról“ szóló értekezésében, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846-ban Kassán és Eperjesen tartott nagygyűlésén olvasott fel, hol ezeket mondja:

„Plinius ugyan más hazát jelez ki az opálnak, nem a Kárpátok kiágazásait, melyekhez a római legiók csak távolról közelítének, — azon római érczrégiségek azonban, melyek Sáros megyében Abos, Lemes, Boroszló, Budamér, Finta helységeiben s Eperjes város határában találtattak, s most nagyobb részt Fejérváry Gábor gyűjteményében őriztetnek, és azon gyönyörű arany karpereczek, kapcsok és ezüst serlegek, melyek Osztrópatakán a víz által kimosattak s most a bécsi régiséggyűjtemény legfőbb díszei közé tartoznak, alig találnak más megfejtést, mint hogy ezen római kézre mutató kincsek kereskedés és csere által jutottak ezen északi vidékre, mely ezekért opálköveken kívül alig adhata mást, mi a világ-urak elkényeztetett ízlésének megfelelő lehetett volna. Azonban nem igen valószínű, hogy Vörösvágás vidékén már azon régi időkben nyitattak volna valószínű bányák, csak az, mit a víz kimosott, vagy a mi történetesen a föld színe alatt találtatott, jöhetett kereskedésbe; mert az egész vörösvágási és szomszéd hűviszi határban nem talátnak oly régi aknák, melyek művelése a hazánkban is, például Abrudbányáról, ismeretes római bányászatra mutatnának. — A legrégebb opálbányák talán az úgynevezett ötven árkok (pedeszt dolki), régi számtalan aknák egy vörösvágási völgyben, hol jelenleg opálok nem kerestetnek; a monda ezeket higany-bányáknak nevezi. Az aknák nem tisztítottván ki, valószínű csérlők eddigelé ismeretlen.“

Ehez hozzá kell adnunk, mit Pulszky is utóbb megérint, hogy az opál rendszeres bányászati keresését és bányái művelését csak századunk harmadik évtizedében kezdték meg, s hogy ezen időt megelőzőleg a drága követ csak kévéssé mély árkokban keresték, csaknem közvetlen a földszíne alatt; s ezért a régebbi művelés nyomait alig lehet többé feltalálni.

Egyébiránt Pulszky szinte erősen harczol amellett, hogy ámbár Plinius „Historia

nat. XXXVII. k. XXI. fej.“ egyenesen mondja „India sola est opalorum mater,“ mégis ezen íronál az opál leírása tökéletesen megegyezik a magyar nemes opál jellegével. „Est enim in iis carbunculi tenuior ignis, est amethysti fulgens purpura, est smaragdi virens mare et cuncta pariter incredibili mixtura lucentia. Alii summo fulgoris augmento colores pigmentorum, aequavere, alii sulphuris ardentem flammam aut etiam ignis oleo accensi.“ E leírás alig alkalmazható az amerikai vagy indiai opálokra.

Mennyire becsülték a rómaiak a nemes opált, kiviláglik abból, mit Plinius, ugyan- csak XXXVII. könyvének XXI. fejezetében elbeszél. „Exstat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio proscriptus Nonius senator est, filius Strumae Nonii ejus, quem Q. Catullus poëta in sella curuli visum indigne tulit, avusque Servilii Noniani, quem consulem vidimus: ille proscriptus fugiens, hunc e fortunis suis omnibus annulum abstulit secum, quem certum est sestertium viginti millibus aestimatum. Sed mira Antonii feritas atque luxuria, propter gemmam proscibentis: nec minor Nonii contumacia, proscriptio- nem suam amantis, cum etiam ferae abrosas partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant.“ Tudjuk, hogy a sestertium, semleges nemben használva, ezer sestertiust jelent. Noniusnak opálja tehát húsz millió sestertiusra lett volna becsülve, vagyis nem sokkal kevesebbre mint a bécsi opál, melyről Pulszky így szól: „A legnagyobb opál, mely eddig találtatott, a bécsi ásvány-gyűjteményben őriztetik, súlya egy bécsi font, tüze a leg- szebb, több helyütt azonban meg van repedve, becsülve van, a mennyire ily megfizet- hetlen s ékszerű nem használható drága kövek megbecsültethetnek, két millió (ezüst) fo- rintra. Mikor találtatott, nem tudatik; a gyűjteményben József császár idejében már bent volt, s úgy látszik, mindjárt a földszíne alatt, nem a sziklában hanem a felületen találtatott, mert minden oldalról sárga hártya körözi, mi azon opálokat jellemzi, melyek a földben, trachyt fölött találtatnak, jelenleg azonban hol a földszíne az erek irányzatában mindenütt fel van ásva, ilyneműeket csak ritkán lehet találni.“

Ha már most megfontoljuk, hogy Nonius egy bécsi fontnyi opált nem viselhetett gyűrűjén, kitetszik, mennyivel nagyobb volt a római korban az opálnak becse, mintsem mai nap, s ebből újra következtethetjük, hogy az opálbányák régi birtokosai sokkal könnye- ben gazdagodhattak meg, mintsem a maiak, és mégis korunkban is láttuk, mily, valóban ki- rályi régiség-gyűjteményre birt szert tenni Fehérváry Gábor az opálbányáknak csak bér- lése után.

Tudjuk továbbá, hogy a bizanti császárok testőrségében az északi tartományok- ból, Erdélyországon keresztül jövő katonák szolgáltak, és igen valószínű, hogy az úton, melyen ezek jöttek, már elébb is volt a dákoknak és rómaiaknak érintkezése hazánk felföldjével. *)

*) „Nordische Alterthumsforscher könnten aus dem Fundorte, auf der Strasse zu Land, zwi- schen dem Norden u. Byzanz, da so viele Wikinger in der Leibwache byzantinischer Kaiser dienten, aus der Aehnlichkeit einiger Oehre, (melyeket a nagy érmekhez volt szokás forrasztani, hogy azokat p. o. nyakdiszül használhassák) mit denen an Geschmieden u. Goldbracteaten in Dänemark u. Schweden gefun- denen, schliessen, dass diese Medaillen Wikingen angehört hätten, die vielleicht auf dem Zuge in die Hei- math im heutigen Siebenbürgen verünglückten“ Arneth „Die antiken Gold- u. Silbermonumente“ 44. l. Hasonl Worsaae. „Daenemarks Vorzeit“ 52. s. k. l.

II.

K ö z é p k o r i ú t.**Kassáról Lőcsére.**

Tapasztalásunk gyakran mutatja, hogy a középkor azon utakat követte és folyvást használta, melyeken már a római és azzal érintkezésben élő szomszéd népek jártak. Ezen tapasztalást a felső Tarcza völgyének fenmaradt építészeti emlékei is igazolják, még pedig megegyezőleg azon helyekkel, hol római koru régiséget találtak. Osztropatakán kívül ilyen lelhely főképp az ugyanazon hegylánczra épített Abos nevű falu; ennek környékén lelték ama fölötté ritka két bronce kereket, melyet Fehérváry gyűjteménye számára megvett, és mely, alkalmasint, a római biga kerekének mintájára készült. A felső Tarcza völgyében találnak még folyvást római császári érmekeket, még pedig a lelhelyekre nézve oly rendszeres és folytonos sorozatban, hogy innen az opálbányák vidékén történt koronkénti telepedés-változtatásra kell következtetnünk. Újabb időben, némely sárosi birtokosok érdekében, a kassa-eperjesi út vonala változott, de régebben ez a római kor útjának megfelelőleg Aboson vezetett keresztül.

Az első középkori emlék, mely a kassa-lőcsei úton fenmaradt, az *eperjesi csúcsíves templom*; ez a német XIV-ik századbeli iskolának szüleménye, mert három-hajós csarnok-templom, szentélye a nyolczszögnek három oldalával van zárva, és meglepőleg magas, négyszögű tornya a középhajó tengelyén áll. Déli mellék-hajója oldalán két emeletes előcsarnok emelkedik, melynek valamint nem csak alkotásán, hanem részletesen tájmai tornyocskáinak állásán és alakzásán is, a kassai templom befolyása feltűnő úgy, hogy e csarnokot a kassainak mintájára épültnék tekinthetjük.

A második templom *Kis-Szebené*. — A kassai hasonnemű épületeknek befolyása itt sokkal több helyen látszik, mint az eperjesi templomon. Az épület csekély kiterjedésű, és technikáját inkább durvának, sőt rosznak mondhatni; mert itt a faragott kővel nagyon is gazdálkodtak. A kis-szebeni egyház három-hajós, de nem csarnokos, mint az eperjesi; mert Kis-Szebenben kereszthajó is fordul elő, mely, bár ki nem szökik a mellék hajók négy osztálya oldal-falán, mégis túlemelkedik valamivel ezen osztályok magasságán, épen úgy mint Kassán. A hosszhajó tengelyén nyugat felé áll az, egész magasságában, a négyszög alakját megtartó torony, kelet felé pedig a hosszhajóból kiszökik a nevezetes hosszal bíró a nyolczszög három oldalával zárt, szentély, melynek magas karcsu ablakai, szelvényökkel és arányokkal, a hasonnemű kassaiakra emlékeztetnek; ugyan ez utóbbira utal a kereszthajó déli ágának kétemeletes előcsarnoka is; de méginkább emlékeztet Kassára a torony, földszinti, emeletén keresztül tört kapuzat; mert ez a kassai sz. Mihály-kápolna kapuzatának csak igen ügyetlen mása, mindkettejében a csúcs feltűnőleg magas és hegyes, Kis-Szebenben annak közepén az isten bárányát látjuk körülvéve három rózsától, Kassán, minthogy a kápolna temetkezési kápolna volt, e helyütt a lelkeket mérlegelő sz. Mihály arkangyal van ábrázolva domborműben. A kis-szebeni kapuzat-csúcs oldalán el van hagyva a tornyocská (fiale), de a kassai kápolna felfutó virág és levéldísz ügyetlenül ugyan, hanem mégis oly szembetűnőleg van utánózva, hogy a mintára első pillanatra ráismerhetünk. A kapufél alakzata szintén a sz. Mihály-kápolnáéra utal, csak hogy itt is az egyszerűsítés, és az igen durva kivitel feltűnő.

A hosszhajó belsejében ugyancsak igen durva négyszögű pillérek találunk leszelt szögletekkel, e pillérek elválasztják a középhajót a két keskeny mellék-hajótól. A hosszhajó mes terkélt háló boltozata késő időre mutat.

Sokkal érdekesebb a hosszahajónál a szentély, mely egyszerű kereszt- és csillag-boltgerinczczel bír. Feltűnő ezen gerinczek gyöngesége és karcsúsága, mi, ellentétben az egyszerű szelvénynyel, mégis már későbbi korra mutat. A szentélyben van két régi oltár, szentségtartó és papiszek.

A főoltár szárnyas, középső mélyedésében három, fából faragott alak áll: keresztelő sz. János és Péter apostol közt a b. szűz, karján Jézust tartván; az oltár minden szárnyán négy négy, nem mester, hanem csak legény által készített olajkép látszik. Az oltárszekrény fölött kisebb faragott alakkal díszített tornyocska-rakvány (Aufsatz), látszik, a falak sisakjainak görbülései késő időt árulnak el. A szekrény alatti predella igen dús faragványokkal bír. Az oltár hátsó fa-lapján felírás van, mely Kis-Szebennek 1461-ben történt leégéséről teszen említést; azonban ezen évszám csak későbbben tétetett ide, mert az oltár maga újabb ezen évnél.

A szentély éjszaki oldalán még más, sokkal kisebb, régi oltár áll, melynek művészeti értéke csekélyebb a főoltárénál; itt is az 1461-ki év van feljegyezve.

Közel a főoltárhoz a szentély-zárás északi falból szökik ki ritkább magasságban a szentség ház, (tabernaculum), melynek alakzása a remek kassai szentség háznak egyszerűsített utánzását mutatja. A Kis-Szebenin világosan az 1484-ki évet találván feljegyezve, bizonyos, hogy a kassai, mint ennek előmintája, már ezen idő előtt készen állott.

Általában a szentség házzal egy három-osztályu papiszek van bemélyedve a szentély déli falába.

A két érintetteken kívül van még más két régi oltár a templomban, mely a hosszahajó keleti falához támaszkodik jobbról és balról a szentélytől. Ezen oltárokon nem találunk ugyan kitűnő műveket, de mégis olyat, mely akkori időben elég ügyes legényképnek felel meg, sőt a fa-faragványok befestése sem rossz ott, hol azt későbbben kirívó festéssel be nem mázolták.

1523-ban a hosszahajóban orgona-karzatot építettek, mely tekert oszloptöveken nyugszik; egyikén a mester jele fölött a felhozott évszám látható.

Nem messze Kis-Szebenhez van a harmadik középkori templom *Hét-Háron*, melyet idő-rövidség miatt nem nézhettem meg magam, azonban biztos tudósítás után ezt egyszerű elrendezésűnek ugyan, hanem mégis faragott kőből csinosan építettnek mondhatom; bővelkedik ezen templom sírkövekben, nehány a XIV-ik századból származik.

Hét-Háron túl a kassa-lőcsei régi út Tarcza faluig követte a folyó partját, onnan pedig a közel fekvő Lőcse, azaz észak felé fordult, így érvén el az akkor másod rangu várost a felföldön. Minő élénknek kellett pedig lenni a középkorban a közlekedésnek Kassa és Lőcse közt, abból is kitetszik, hogy Lőcse városának saját kereskedelmi és leszállási háza volt Kassán, melyet még mai nap is *lőcsei háznak* hírnak, és melynek néhány szobája még jelenleg is bír a XIV-ik században emelt csinos keresztboltozattal.

III.

Kassa városának

némely középkori emléke.

Azon két építészeti remeken kívül, melylyel Kassa büszkélkedik *), van e városban még két régi templomnak fenmaradt része, mely elég érdekléssel bír még a sz. Erzsé-

*) Ezeket leírtam „Kassa városának ó-német stílusú templomai“ című 1846-ban megjelent munkámban.

betnek szentelt székes-egyház és a sz. Mihálynak szentelt temetési kápolna mellett is. Az egyik a domonkosiak, a másik a hajdan Kassán székelő Ferencz-rendűek temploma; az első régibb vagyis kora csúcs-íves, a második valamivel későbbi csúcs-íves stílusú.

A domonkosiak elég korán telepedtek le Kassán; ide vonatkozólag Tutkó József 1861-ben Kassán megjelent „Sz. k. Kassa városának történelmi évkönyve“ 14-ik lapján ezt olvassuk az 1240-ik évhez megjegyezve: „Sz. Hyacint domonkos-rendű szerzetes Lengyelországból Kassára jövéen, Domonkos szerzeteseinek itten zárdát alkotott (l. Timon Cassovia vetus et nova 78. l.), s azt a sz. Fülöp s Jakab apostolok tiszteletére föl is szentelé. Ezen szerzetnek az országba való behozását némelyek kétségbe vonják: de állításaikban tévednek; mert nem csak Hyacint maga volt annak első alapítója, hanem mások is: így Pál domonkosi, ki 1221-ben Győrött legelső zárdát domonkosiak részére építtetett és pedig magának sz. Domonkosnak halála után *). Ugyanazon évben Egerben is domonkos-szerzetesek telepedtek meg. Hogy Pál szerzeteseivel a keresztyén hit terjesztésében sokat munkálkodott, kitetszik abból: hogy ő volt az, ki társaival a kúnokat keresztyén hitre térítgette. Pált az említett országban IV. Béla idejében a tatárok kilenczvened magával ölték meg, (l. Budai: Polgári Lexicon III. 41. l. 2.) A Hyacint által épített domonkos zárda azon épület vala-e, melyben jelenleg is domonkos szerzetesek laknak, bizonytalan: mert a leg-régibb oklevelek elegendő tanúsággal nem szolgálnak, itt építtetett-e az első zárdájok is vagy máshol.“

Hozzá adhatni, hogy Schier is (Buda sacra 54. s. k. l.) a domonkosoknak Magyarországra igen kora megérkezése mellett harczol. „Templi ordinis fratrum praedicatorum in urbe ipsa (arce Budensi) situs eo memorabilior postremis saeculis factus est, quod a porta claustrum illius limites utriusque parochiae S. Mariae Magdalенаe, et B. M. V. ducti fuerint. De antiquitate multum detraxit Joannes Caroli in vita beati Joannis Dominici S. R. E. Cardinalis et nuncii apostolici sub an. 1485. scripta, rationem reddens, cur beatus hic vir apud eremitas S. Pauli in suburbano Budensi sepultus fuerit? Quoniam, inquit, in eo loco domum praedicatorum ordo non habet (Acta. SS. die X. jun. p. 417). Verum assertum hoc jam olim Sigismundus Ferrarius (Prov. Hung. p. 204) rejecit; potuit enim (ut alias conjecturas praetermittam) beatus praesul excursionem ad S. Laurentium facta, morte praeter opinionem fuisse obrutus: quo eventu ibi voluerit terrae mandari, ubi felix hic transitus sibi contigisset. Quamvis vero templi monasteriique exordium certo anno affigere nequeam, cum tamen sacer hic ordo jam sub annum 1222 regnum Hungariae fuerit ingressus, et Budense monasterium a Bernardo Guidonis (apud Echard. T. I. Script. ord. praed.) in syllabo sub an. 1303 exarato tertium ordine in hac provincia fuerit recensitum, ejus antiquitas satis elucet. Neque vero multum parvis cum initiis luctatum fuit; quippe paucos intra annos tantam in amplitudinem surrexit, ut jam an. 1252 in comitiis generalibus Bononiae celebratis ordinatum fuerit sequens generale capitulum apud Budam congregandum esse (Martene Thesaur. T. IV. col. 1702); quod deinde an. 1254 peractum fuit, beato Humberto Romano in supremum ordinis magistrum feliciter electo.“

A budai domonkosiak templom-maradványairól és korukról szóltam az 1865-ki

*) A győri domonkosiak templomából és kolostorából csak egyedül az emlékezet maradt fenn, és egy ívezet-kő, mely a bástyák lerombolása alkalmával fennmaradt, és a Városház-utca folytatásának egyik szöglet-háza sarkán mint védő látható. Hallottam, hogy Stadler gépész kovácsműhelye a domonkosiak kolostorából nyert tagozatos kövekkel ki van rakva, fel is akartam őket ásni, de a kísérlet abban maradt. E tájon márvány sírkö-maradványok is léteznek a házakban elszórva, de győri építész barátimtól ezek rajzait eddig nem nyerhettem. A domonkosiak építményei akkor lettek földig lerombolva, midőn a győri vár a törökök ellen megerősítették, minthogy éppen a bástyák vonalába beleesett. Rómer.

„Oesterreichische Revueben“ „Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn“ című 3-ik cikkében; itt kivált a fennmaradt igen tömör torony a kora csúcs-íves stylre mutat. Egyébiránt nem kell elfelejteni, hogy a kolduló szerzetek, eredeti szegénységük miatt, a régibb építészeti alakzásokat tovább tartották meg, mint, akár a gazdagabb rendek, akár a világi clerus: miért is a kassai domonkos templomot (a kolostor a múlt században épült) sem tekinthetni már 1240-ben épültnek; de minthogy mégis legrégebbi része kapitelsein még állati alak is fordul elő az átmeneti korszaknak vastag és végén tekercses levelei mellett, és minthogy a diadalív szelvénye sem üt el az átmeneti korszak alakzásától: a szentélyt, melyben ezen idomok láthatók, nem tehetjük a XIII-ik századon innen, s így régibbnek kell a szentélyt tekintenünk mint a kassai főegyházét. A szentély feltűnőleg hosszú, mi nagy szerzetes községre mutat; záratik a nyolczszög három oldalával. Az egyetlen torony a szentély északi oldalán emelkedik a mostani sekrestye fölött, négyszög alakját a torony a templom egész magasságán át megtartja, és csak a koronapárkányzat fölött törik nyolczszögbe; alul négy, feljebb, a nyolczszögben, két emelettel bír. A torony egész alkotása rendszeresebb a főtemplom magasabb tornyáénál; és valamint annak, úgy a szentélynek boltozata is kora időre mutat. A sekrestye boltozatának zárkövén „agnus deit“ látunk ábrázolva, melynek stylje szintén még a kora csúcsíves szobrászaté. A templomnak osztatlan hosszahajója a múlt században lett átépítve és beboltozva, csúcsíves ablakait ugyanakkor változtatták át félkörűekre; mindazáltal a hosszahajó is megtartotta régi elrendezését, falait, sőt támpilléit is, és annak nyugati homlokzatán még most is megmaradt az eredeti, jelenleg befalazott, kapuzat csúcs-ívének nyoma. Az egész templom nagy mérvű, úgy, hogy itt nem csak a szerzetnek, hanem a város községének tagjairól is volt gondoskodva.

A *ferencziek temploma*, bár egész elrendezésében tökéletesen megegyezik a domonkosokéval, az utóbbinál mégis egész századdal újabb, és ezen későbbi keletkezésében a főtemplom idomzásának befolyását világosan mutatja. Mint a domonkosokéban, úgy ebben is megvolt az osztatlan hosszahajó, s az igen tágas és hosszú, a nyolczszög három oldalával zárt szentély, melynek északi oldalán, itt is, a mai sekrestye fölött emelkedett az egyedüli torony, és e torony szinte rendszeresen négyszög alakba van emelve az épület koronapárkányzatáig, magasabb része újabbkori. Midőn az egyházat újra építették a múlt században, az eredeti idomzás eltűnt főhomlokzatán és hosszahajójában; az utóbbit úgy boltozták be, hogy oldalfalairól erős, mintegy belső támpilléket vittek be ép szög alatt a főtengelyhez, ezekre tették fel azután a hevedereket, melyek közé a lapos boltsüveg van foglalva; s így a régi épületből, kivéve falait, egyedül a szentély és a toronynak alsó része maradt fenn. A domonkosiak templomáénál újabb korra mutat mindjárt a szentélyt a hosszahajótól elválasztó diadalívnek alaprajza, amott, régibb korának megfelelőleg, csak épszögöt látunk, melynek szögleteiből testének harmad-negyedével kiszökő henger-idomu oszlopok vannak illesztve, míg itt ezen féloszlopok részben már körte-idomuak, és nagyobb és mélyebb vagy csekélyebb és sekélyebb horonynyal vannak elválasztva egymástól. A hosszszentély faltövei a nyolczszög öt oldalával szöknek ki a falból, és minden kiszökő oldalon megint egy-egy féloszlop emelkedik, épen úgy, mint a főtemplom orgona-karzat támaszainál. Megjegyzendő, hogy a középkori magyarországi építészet általánosabb szokása szerint, ezen oszlopok sem bírnak kapitellel. A szentély faltövein emelkedik a még eredeti gerinczet, mely mesterkélt, háló-idomu voltában, szintén a csúcsíves styl későbbi korára mutat. Mindemellett feltűnő, valamint a szentély magas, karcsu emelkedésében, úgy nevezetesen annak hosszú keskeny ablakainak idomzásában, azon hatás, melyet a főtemplom ugyanazon nemű része itt is gyakorlott; s e tekintetben, nem különben a régi fennmaradt részekben észrevehető pontosabb technikában a ferencziek temploma túl tesz a domonkosokén. Mérve szintén nagyobbak.

A kassai domonkosiak és ferencziek templomában félreismerhetlenül mutatkozik a kolduló szerzetek rendes alkotása, e két egyház sok tekintetben oly típusnak tekinthető, melyet Magyarországon általánosan követtek.

Fennmaradt Kassán még több lakháznak egyes részlete, melynek keletkeztét a XIV. és XV-ik századba vihetni vissza: más részt pedig az újabb épület falai, sok házban, a régibb falak használatával emeltetvén, ezekben is az eredeti felosztásra ráismerhetünk még. E szerint a kassai középkori lakház rendesen szűk volt, három és csak kivételként négy vagy több ablakos, de amit a szélességi kiterjedésen vesztek, azt az épület hosszával törekedtek megnyerni; így a ház e hosszával a főutcától a hátsó utcáig terjedvén, e kiterjedésében hatszorosan felülmúlja szélességét. Két kapuja volt: egyik a fő, másik a hátsó utcára, az előbbi mellett a kereskedésnek szolgáló raktár, az utóbbi táján a gazdaság építkezései; és itt rendesen a lakható helyiségek csakis újabb korúak. A félkapun bemenve igen hosszú pitvarba lépünk, melynek egyik vagy másik, sőt mindkét oldalán a falba mélyedt ülőhelyeket találunk, többé vagy kevésbbé díszes csúcs-íves keretbe foglalva. A középkor embereinek általános szokása volt gyülekezni ezen a nyári hőségtől megóvott árnyékos helyen, azért találunk ilyen hűvös ülőhelyeket csaknem minden középkori házban, azért maradt fenn igen sok példánya a budai vár régi lakházaiban is. A hosszú pitvaron keresztül elérjük a még hosszabb udvart, de mielőtt még abba lépünk, megpillantjuk a pitvar vagy jobb vagy bal végén az első emeletre vezető lépcsőt, melynek boltozata rendesen feltűnőleg alacsony. Felmenvén a lépcsőn az első emeletre, először is az udvar felé nyílt pitvarba érünk, hol nyáron jelenleg is ebédelni és vacsorálni szoktak; nyílása közepén többnyire többé-kévesbbé díszes oszlop látható, melyről egy-egy heveder-ív fut a két oldalfalhoz. E nyílt pitvarból más zárt pitvarba, a lakszobák mintegy első szobájába érünk, melynek egyik oldalán rendesen a konyha és éléskamra van elhelyezve. A lakszoba többnyire kettős, az egyik a két-ablakos, a díszszoba, a másikban, az egy-ablakosban, a család végezte és végzi napi munkáját. A lakszoba igen hosszú levén, hátsó, a zárt pitvarral szomszéd része, homályos, és azért egyedül éjjeli használatra alkalmazható. Ezen hely az, melyet mai nap Alcovennek nevezünk, és mely hajdan az egy-ablakos szoba hátsó részének felelt meg. A leirt, a főutca házainál csaknem általános felosztás három osztályos, „mit drei Trakten.“ Azily felosztást jelenleg igen hibásnak tartjuk, mert a középső osztály nélkülözi a világítást; de Kassa városának középkori emberei kénytelenek levén a kikerülhetlen szükségnek hódolni, más képen nem oszthatták fel lakásaikat, ha az adott, igen hosszú teleknek elő-részt használni akarták. A hosszú udvarnak egyik oldalán, rendesen az egy-ablakos lakszobának megfelelőleg, elég keskeny építkezés vonúl el, mely a szomszéd háznak magasra emelkedő pusztá falára néz. Az udvar-építkezésben földszint raktárak voltak elrendezve, a hátsó utca közelében ol és kocsiszín, első emeletén kamrák és lakszobák, melyek ajtaihoz hosszú, nyílt folyosón jutottak. E folyosó rendesen egymáshoz igen sűrűn alkalmazott és igen erős gyámkövön nyugszik; gazdagabb háziurak a gyámkövek helyett földszint pilléreket alkalmaztak, és ezekre, az első emeleten oszlopot helyeztek úgy, hogy így kettős csarnok keletkezett. Kassán nem csak a földszint, hanem az első emelet helyiségei is boltozva voltak, a kevésbbé hosszúak egy-egy kereszt bolttal, a hosszabbak több keresztbolttal, úgy, hogy minden osztály közt egy-egy heveder-ív emelkedett. E bolt gerincei néha elég díszesek, néha a falból kiszökő, alakos gyámkövön emelkednek, de a bolt rendesen alacsony, nehogy a házat túl magasra kellessék emelni. A boltozatnak alacsony volta maga után vonta az ajtó- és ablak-nyílások alacsonyságát is, s így ritkábban találunk itt csúcsívre, gyakrabban fekirányos felső zárásra, két szögében negyed körrel, a nyílás oldalán pedig szögeinek egyszerű elszelését. Gazdagabb házaknál az ablak kiterjedése is

nagyobb volt, azonban nem magasságára, hanem csak szélességére nézve; mert itt az emelet mintegy egészen ablakkal áttöröttnek látszott, és a felső falat csak a sok, hanem részletben keskeny nyílások kőkerete és keresztje hordozta. A kassai házak főhomlokzatán legdíszesebb volt a főkapu sok tagu szelvényével, s úgy tetszik, mintha ezek, a más városokban szokásos kétfelül lépcsőnkénti gúla-alakban felfelé keskenyedő csúcsot nélkülözték és e helyett sátor födéssel lettek volna ellátva; a két szomszéd tető lejtő alján hosszú facsatorna nyúlt ki az utcára, mely az esővizet ide vezette ki. Ezen építésmód az eperjesi és a szepesi városok házainál is van alkalmazva; de különböztek az eperjesi és kassai régi lakházak a szepesiektől főképen abban, hogy amazok előtt nem vonúlt végig pillér- vagy oszlop-csarnok, mely a járkálót biztosította ugyan az eső ellen, de más részt homályossá tette a csarnokba nyíló földszinti házhelyiségeket. A szepesi ház előtti csarnokot Olaszországból származtatják, hol, például Paduában, ilyen földött járda csaknem minden utcában látható. A szepesi városok csarnokai ellenben rendesen csak a fötérré, az úgynevezett *gyűrűre* (Ring) szorítkoznak, és e városok ugyancsak ezen, többé-kevesbbé a körre idomított térrel különböznek Kassa és Eperjes építkezési módjától; mert itt a központi gyűrű helyett, egy igen széles, az egész városon keresztül vonuló főutczát látunk, melynek közepe táján volt elrendezve hajdan a vásártér, a szabadon álló városház és templom közt. Kevéssel ezelőtt Kassán még néhány ház létezett, melynek főhomlokzatán, a kapu két oldalán durva, lejtő tám futott fel, a homlokzatnak nem ugyan nagy díszére, azonban hihető, hogy ezen tám alig volt eredeti; és hogy a homlokzat erősbbe tételére keveset használt, a háznak károsítása nélkül történt elszedéséből világos. A hol két ház közt nem igen széles utca nyílt, ott a régi kassaiak és eperjesiek az utczát, kezdetén, erős heveder-boltozattal áthidalták, és e fölött a szemközti házak egyikéhez vagy másikához tartozó emeletet építettek; több helyütt az egész emelet, másutt csak a heveder maradt meg. Feltűnő a kassai házaknál, a másutt szokásos erkélyek gyér volta; azokat, hol azelőtt megvoltak, a későbbi, sőt a mai kor is megtartotta, míg Kassán alig fordul elő egy vagy kettő, Eperjesen az erkély már gyakoribb, és még gyakoribb a Szepességen. Ezen erkélyek gyéresebb voltával, a ház előtti csarnok-nem jelenlétével, a pitvar ülőhelyeivel megegyeznek a kassai régi lakházak Budaváraéival, de különböznek megint ezektől aránytalan hosszukterjedésével, mely Budán már azért sem volt lehető, mert itt a párhuzamos utczák sokkal közelebb vonúlhatnak egymáshoz, mint Kassán; s ezért Budán, hol szinte rendesen, csak három ablaknyi szélessége volt régenten a lakháznak, ez egészben célszerűbb aránynyal és felosztással bírt, mint Kassán. Valamint Budán, úgy Kassán is a lakházat nem vitték túl, rendesen, két emeletnél, ide értve földszinti emeletét, és mindkét városban a három-emeletes ház csak kivételképen fordul elő.

Igen nevezetes középkori ház volt, még két évtized előtt, Kassán a *Lánczi-féle ház* szemközt a sétatérrel a főutczán; ez két-emeletes volt, felső emelete sok keskeny ablakkal egészen keresztül lyukasztva, belsejében csarnok folyosóval bírt; főhomlokzatán a fentebb érintett durva és lejtő tám volt alkalmazva.

Csaknem szemközt az előbbivel a főutca keleti oldalán van az úgynevezett *lőcsei ház*, hajdan Lőcse városa bírta és kereskedői leszállási és lerakási helyül használták, jelenleg Kassa községe bírja a házat, és földszinti részét korcsmául használja. Legújabb időben itt is leszédtek a durva lejtő támat: de megmaradt itt földszint három szobának igen csinos gerinczes boltozata, és fenmaradtak a pitvar ülőhelyei is.

Csaknem szemközt a hajdani ferencziek templomával, áll a főutca nyugati oldalán a *csillaghoz* címzett fogadó, s ebben megmaradt egy szoba igen mesterkéltséggel boltoztatással. E boltozat sok osztálya annyira lenyűlik, hogy a ledülés eszméjét kelteti bennünk, a nélkül, hogy lefüggő zárkövel bírna.

Szemközt a mostani kávé-, redoute- és színházzal emelkedik a főutca nyugati oldalán a *Maurer* család háza, mely már eredetileg is szélesebb volt a rendes házaknál. Ennek pitvarában több csinos ülőhely és régi ajtónyílás van, és első emeleti folyosója, valamint a lőcsei- és más házaké, sűrű gyámköveken nyugszik.

A mostani kassai házak közt legtöbb régi részlettel bír a vásártér keleti oldalán a főutcában levő *Bredeczky-féle ház*. Ez hajdan a legjelentékenyebb házak közé tartozhatott. A főutczára szolgáló kapuja, ha hajdan ilyen volt, többé nem létezik, hanem e helyett meg lehetős széles teremféle helyiség csinos gerinczű keresztbolttal, melyet újabb időben pitvarra és kereskedelmi tárra osztván fel, jelenleg e boltozatot fal hasítja keresztül, és ugyanazon bolt fűdi a pitvart és a kereskedelmi tárt. Ha a mostani pitvaron keresztül az udvarra megyünk, itt, északi oldalán, a szokásos sűrű gyámkövön nyugovó első emeleti nyílt folyosót látjuk, de szemközt azzal a szomszéd háznak különben csupasz falából rendes távolságban több oszlop és ív szökik ki, mely azt gyaníttatja velünk, hogy hajdan e háznak két udvari szárnya volt, és hogy azok épen a díszesebbike későbbben beépítettett a dél felé fekvő szomszédházba. Tutkó József „Kassa városa történelmi évkönyvének” kiadója, e házba helyezi a pénzverdét; de addig is, míg a véleményét erősítő érveket fejtegetné, legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Bredeczky-féle ház, valamint kiterjedésénél, úgy díszesebb voltánál fogva, hajdan nagyobb középület lehetett.

Végre fenmaradt még a *Semsey-féle* házban is, szemközt a sz. Mihály kápolnával a főutca keleti oldalán, egy igen csinos keresztboltozatu szoba.

Egyes régi részleteket, úgymint pitvar-ülő-helyeket és kapunyílásokat, a mostani kassai házakban még elég nagy számmal találhatni; de alig van jelentékenyebb régi boltozattal ellátott helyiség a fölhozotton kívül.

IV.

A kassai székesegyház restaurációja.

A kassai székes-egyház tatarozását illetőleg sajnálattal kell jelentenem, hogy ámbár erre folytonosan nagy költség fordítatik, a sok pénzt, minthogy nem szakértőleg járnak el, csak vesztegetik. Elmellőzve a tetemes régi tévedéseket és hibákat, melyek már a bécsi utazó építészekről meg voltak róva, e helyütt csak az újabbakat fogom érinteni. A templomot már több év óta befesték kívülről, de minthogy e befestés nem folytonosan, hanem időnként történt, mindenféle árnyéklatu és keverékű festéket kaptak a gyárból, az egész tehát nagyon foltosnak tűnt fel. E hiányon segíteni akarván, otlétem alatt, az egészet megint új igen sötét barna színnel kezdték bevonni, hogy ez a régibb foltokat befedhesse. De ezen új durva és rosszul kevert festék a természetes kő-színnek épen nem felel meg, és más részt az árnyék és a légtávnak hatását is csaknem tökéletesen megsemmisíti, úgy, hogy már alig lehet megkülönböztetni a tömegetől az áttört építészeti faragványt, és a finomabb részlet egészen láthatlanná válik. Ezen kívül van ezen befestésnek más káros következménye is: t. i. az, hogy több régi felírás már is olvashatlan lett, így nevezetesen az, melyben Krompholz Miklós mondja, hogy az 1497-ki ostrom alatt megrongált templomot ő tatarozta ki *). Ezen felírás alatt külön kövön Krompholz mesterjele volt; a követ, mivel nem volt egészen ép, egyszerűen kiszedték, s így mindkét tanuságnak csak

*) l. „Kassa városának ó-német styllü templomai“ folio 1846. 16. l.

hült helyét találtam. De találtam e helyütt mást, mit még sehol nem láttam, t. i. minden szobrot és domborművet, mely a templom külsején előfordúl, tetőtől talpig megaranyozva. A régiek aranyozták mérsékelten az alakok hajazatát, aranyozták a ruhát is; egész, még pedig mumia alakot csak az egyiptomiak vontak be arannyal, s ezt nem disztítés, hanem inkább további fentartás végett tették; de domborműveket, melyek alak-csoportokból állanak, soha arannyal nem fődött be semmi nép jó művészeti korában; ennek első példáját csak a mai kassai székes-egyház iskolája mutatja, mely csupa segédekből áll, mert nincsen építőmestere, s innen támadnak azután e borzasztó tévedések. A templom bensejében szintén hasonló roppant czégyeres hibákkal találkoztam; hosszahajója csupa kirívó színekkel van bevonva minden egyeztető mestergondolat nélkül, sőt itt csúcs-íves épületbe Raphael-féle képet festettek rossz rézmetszet után. A főoltárt restaurálták ugyan, régi képeit megtisztították; de nem ismervén többé e külön képek régi helyeiket, a legendák folytonos történelmi egymásra következésére sem ügyeltek, úgy hogy p. o. sz. Erzsébet alig születik egy képen, már szomszédján halottnak ábrázoltatik. És hogy még csak egyet említsek, a dicső páratlan szentségházat úgy tatarozták ki, hogy a hol a régi kő letört, ott gipsz mintázást alkalmaztak, s hogy e szegénység fel ne tűnjék, az egészet visszariasztó színnel behúzták, sőt a hiányzó, és talán soha el nem készült szobrocskákat mindenünnen összekeresgélt és ide nem illő rémekkel pótolták.

Midőn látjuk és tapasztaljuk, hogy nálunk így bánnak régi történelmi emlékeinkkel, midőn nevezetesen ily művészeti tekintetben valóságos megszentelenítést követnek el hazánk legjelesebb, legremekebb régi épületén: nem lehet meg nem emlékeznünk azon hivatalos felsőbb felügyeletről, melyet több mint négy év óta tervezünk, és mely mindeddig nem bírt létre jöni. Fölkérem tehát ezúttal a tek. Akadémiát, vesse közbe magát még egyszer e tekintetben, hogy a n. m. helytartótanács ezen általa már 1861-ben sürgetett országos felügyeletet életbe léptesse. Ismétlem pedig ezen kérésemet még inkább a következő esemény okáért.

V.

Okiratokon elkövetett vandalismus.

1845-ben, midőn a kassai sz. Erzsébet templomnak építészeti történetét tanulmányoztam, találtam Kassa városházában tökéletesen rendezett számadásokat, melyek a XIV-dik század kezdetétől szakadatlan folytonossággal korunkig értek. E számadásokból bírtam constatirozni több nevezetes építészeket, jelesen a kassai születésű Krom Istvánt, kit a páratlan szentségház teremtőjének tartok; e számadásokból bírtam megtudni, mily kőbányából vették a főegyháznál alkalmazott építési követ, minő költséget fordított koronként a város ezen építkezésre, hogy több más e tekintetben felette érdekes adatokat ne említsek. Utolsó útam alkalmával pedig legnagyobb sajnálatomra kellett tapasztalnom, hogy ezen valóságos okirati kincsnek nevezhető gyűjtemény csaknem tökéletesen elveszett; mert azon helyiséget, melyben az őriztetett, más célra fordítani akarván, abból a szekrényeket irományaikkal együtt kidobták, sőt az utóbbiakat maculaturaként elajándékozták a sajtárosoknak; s így mind az, mi az enyészettől meg van mentve, jelenleg három vékony füzetből áll, kettejét bírja Tutkó József, a harmadikat, melyet bemutatok, nekem ajándékozták. A két elsejének czíme a következő, az első:

In diesem 1593. Jar ist von
einem Ersamen undt Wolweisen

Hern Richter und Rath in dass
 Wein Amt erwellet worden den
 30 Januarii
 Aus dem Ersamen Rath hern
 Thoma Beck hern Merten Schlesinger
 Ausz der Erbem Gemein
 Wigandusz Weinsperger
 hern Jerig Reichart
 hern Hanszen Engeler.

a másodiké :

Regestrum introitus et exitus pecuniae civitatis
 Cassoviensis ad annū Domini 1556.
 Domini Solutores
 Joannes Fink
 Martinus Cheff

a harmadiké :

Regestrum Pecuniae Civitatis
 Cassoviensis Anni 1557.
 Perceptae et Expositae
 Dni Solutores
 Andreas Melczer
 Joannes Fynk.

ezen jelmondattal :

Non intelligunt homines quam
 magnū vectigal sit parsimonia.

Az utóbbi füzet érdekességének bebizonyítására csak egyetlen egy czímét hozom fel, mely így szól :

Perceptio Pecuniarū Tricesimae
 provenientium a mercatoribus
 Civitatensibus nr̄is : merces suas
 per Posonium inducentibus et
 educantibus ab octava die Junii
 usque ad finem Decembris Anni
 elapsi 1556. iuxta annuentiam
 Regiae Mttis ut quod Posoniensi Tri-
 cesimatori solebant solvere in Trice-
 simam : Civitas Cassovien. pcipiat
 facta exactione ad instar vectigalis
 Posonien. Cuius tamē decima pars
 ipsis Mercatoribus Civibus ex
 Senatus decreto relaxata est.

A végén ez áll :

Data est haec ratio coram universo Inclyto Senatu
 et Senioribus Communitatis. Anno 1558. feria
 quinta proxima post festum Purificationis

Mariae. Qua contenti Senatus et Comunitas
eosdem Dnos Solutores solemniter quietos et liberos
ac expeditos pronunciarūt cu grar. actione.

Ezen és az előbbi számadás küllapja hárttyába van borítva: mit Kassán annál könnyebben tehettek, mert e város hajdan a hárttyagyártásra szóló szabadalommal bírt.

Hány érdekes történelmi okirat és adat veszett el a tőzsérek keze alatt legújabb időben is, mert kegyelettel nem viseltetünk emlékeink irányában!

Kassán az érintett vandalismus 1848 és 1860 közt követtetett el, a civilisatorok kormánya alatt ugyan, de fájdalom! mégis magyar által.
